

A GELLÉRTHEGYI CITADELLA

Irta: *Mesterházy Jenő*

A SZABADSÁGHARC nehezedett hazánkra. Országunk szíve: Pest-Buda még ezekben a nehéz időkben is megőrizte azt a fontos központi szerepét, földrajzi helyzetének kedvező előnyei révén, melyek már a múltban is hazánk első városává tették. A katonai uralom alá vetett országnak könyörtelen diktátora, a sötétlelkű Haynau itt ütötte fel szállását. Innen intézte hőhőrmunkáját, amellyel dermedt rémületbe döntötte az országot. Ez a katonai rémuralom 1850 júliusáig tartott és azért nem tovább, mert még a bécsi kormánynak is elég volt már a vérengzés. Haynau elbocsátása után Albrecht főherceg lett Magyarország helytartója és katonai főparancsnoka, aki minden igyekezetével azon buzgólkodott, hogy eleve megakadályozzon egy esetleges újabb nemzeti felkelést. Bizalmatlan volt Pest-Budával szemben is és hogy elvegye a két testvérváros kedvét előre is holmi meggondolatlan-ságtól, szükségesnek találta a gellérthegyi fellegvárnak, a «Citadella»-nak felépítését.

Igy született meg hazánk fővárosában a Citadella és így gyarapodott még a legegyszerűbb pest-budai polgárnak szókincese is ezzel a francia eredetű kifejezéssel, amely annyit jelent, hogy fellegvár. Pontos meghatározás szerint a citadella egy várban vagy nagy városban létező önállóan, tehát a vár vagy város elvesztése után is sikerrel megvédhető erőd. Olyan erőd, mely katonailag az ellenség hatalmába került vár helyőrségének menedékhelyül szolgál, rendőrileg pedig: városok polgárságának forradalmi felkelését nehezíti vagy meg is akadályozza. Ezért aztán a citadellát mindig a vár vagy a város felett uralkodó magaslaton építik úgy, hogy a háztömböktől széles sík, az úgynevezett esplanade vagy glacis által választják el. Már most e meghatározás alapján azonnal rájövünk, hogy hazánk fővárosában valószínűleg nem annyira a helyőrség menedékhelyéül épült a citadella, mint inkább azzal a rendőri célzattal, hogy a város polgárságának az esetleges forradalmi megmozdulását akadályozza. Albrecht főhercegnek ugyanis nem volt elegendő, hogy a budai Várhegy erődjelleget is visszaállítsa a várfalak kijávitásával és a Várhegyre vezető négy

nagy kapu helyreállításával. Neki meg külön fellegvár is kellett és miután ilyent a Várhegyen már nem lehetett építeni, erre a célra a Dunapart felől meredeken felemelkedő, a parttól körülbelül 135 m magasságra emelkedő Gellérthegyet találta alkalmasnak.

A Gellérthegy majdnem 80 méterrel magasabb, mint a budai Várhegy déli fennsíkja, tehát valósággal uralkodik nemcsak a Várhegy, hanem az egész város felett. E mellett központi a helyzete. A Dunát segíti délkeleti irányban kitéríteni és hogy mekkorát fordul a Duna fővárosunk alatt, azt a legszemléletesebben éppen a Gellérthegyen, a Citadella tövében láthatjuk a legjobban. Ha pedig sikerül a Citadellába bejutnunk és annak keleti mellvédére felhágnunk, elbűvölve látjuk, hogy szinte Nagy-Budapest központjában állunk. Nem fogja el semmi a kilátásunkat. Feltáruznak előttünk a Svábhegy összes villái, házai. Ott mered előttünk szinte kézzelfoghatóan a Sashegy minden egyes kopasz mészkősziklája. Budaörsi-út, Kelenvölgy, Kelenföld, Budafok egy része, Csepelsziget épületei, gyárai. Olyan egységes, szép kilátás nincs is sehonnan, mint a Gellérthegy, jobban mondván a Citadella tetejéről és ez felejthetetlen élmény még annak is, aki hűvös nyugalommal tudja szemlélni a szépet és nem könnyen lelkesedik. Kitűnőbb helyet fellegvár építésére Albrecht főherceg valóban nem találhatott, mert a Gellérthegy — különösen a multban — a főváros legfontosabb hadászati pontja volt. Érezték ezt jól a törökök is. Annak idején nehogy könnyen kiostromolják őket Budavárából, 1598-ban a mai Citadella helyére egy erős őrházat, kis váracsot, másképpen «blokkházat» építettek. Erről a kis fiókvártömről nevezték el a németek a hegyet «Blocksberg»-nek. Ezt a hegyet és a rajta levő «blokkházat» kellett elsőnek elfoglalni a bajoroknak 252 évvel ezelőtt, mikor hozzáfogtak a keresztény egyesült hadak Budavár dicsőséges visszafoglalásához.

A németek Blocksbergnek nevezték a hegyet, melyen később a Citadella épült. Mi magyarok pedig Szent Gellérthegynek, mert erről a hegyről taszították le a pogány magyarok 1046-ban Gellért püspököt, aki Beszteréd, Bőd és Beneta püspökök társaságában a Gellérthegy alatti réven akart átkelni Nagy Pestre, hogy üdvözölje az Oroszországból hazaérkező András herceget. A pogányságra visszatérő lázadó magyarok elfogták, kétkerekű taligán felvontatták a meredek hegyre és onnan lökték le a mélységbe. A vértanuhalált halt Gellért püspököt hamarosan szentté avatták és a hegyet, melyet addig Kelen-hegynek hívtak, Szent Gellérthegynek nevezték el.

Erre a szomorú emlékezetű, de kitűnő fekvésű hegyre építtette

Albrecht főherceg a festői Citadellát, amelyet néhány év óta esténként kivilágítanak és így egyik legszebb látványossága lett fővárosunknak. 1851-ben Kasselik Ferenc, a pesti Vigyázó-féle palotának (amelyet most bontottak le a Károly-körút és Rákóczi-út sarkán), valamint a régi pesti (már régen lebontott) városházának építője kapott megbízást az erődmű létesítésére. Munkáját Thalher Ferenc kormányzósági építőmester vezetésével hamar végezte, mert a megbízás a munka gyors befejezésére sűrgette. Az építkezés áldozatul követelte azt a nagyszerűen felszerelt csillagdat, amelyet még 1814-ben létesítettek a mai Citadella helyén és amely eléggé nagyméretű épület volt, mert a körülbelül 185 méter hosszú Citadellának éppen a felét tette. De a fellelgyár nagyon fontos és nagyon sürgős volt, mert nem lehetett megbízni a két dunaparti városban, annak ellenére, hogy Pest például nemcsak Haynaut, de még a hírhedt Jellasics József bárót is díszpolgárává választotta. De nem bízott Albrecht főherceg még az 1851-i budapesti népszámlálás adataiban sem, noha a 156.000-nyi összlakosságból 61.000-nyit mutattak ki németnek és csak 39.000 lakót magyarnak. Az igaz, hogy pl. a zsidó lakosságot a «szlávok», szerbek, olaszok és románok mellett külön nemzetségnek vették és mert számuk közel járt a 18.000-hez, így külön kellett szerepelniök, hogy a statisztika könnyen mutathassa ki Pest-Budán a német lakosság abszolút többségét.

Kasselik latin keresztformára tervezte meg a Citadellát egyemeletes magassággal, amelynek délkeleti része hatalmas udvar, északnyugati része pedig katonai laktanya volt. Délkeleti Pest felé néző meredek falán éppen azért nem is látunk ablakokat, csak 21 keskeny lőrést, melyek hármásával vannak belevágva a tisztára terméskövekből összerakott hatalmas falba, amely majdnem egészen félköralakban van megépítve, hogy a puskások kilövési lehetősége minél szélesebb területre irányuljon. A kereszt jobb- és baloldali szárain már nagyobb négyszögű nyílások is voltak, éppenígy az épület hosszanti és délnyugati falain, mert ezekből a nyílásokból ágyúk csövei meredtek Pestre és Budára. Az épület északnyugati része is félköralakú, akár a délkeleti, azzal a különbséggel azonban, hogy északnyugat felé nem lőrések, hanem ablakok nyílnak, mégpedig földszintiek és emeletiek, összesen 11—11. Az udvari részen az épület falai belülről úgy voltak megépítve, hogy a nyitott mellvédekről a katonai őrség Pest-Budát állandóan szemmel kísérhesse. Kaput egyetlenegyét vágta a hatalmas épületbe, mégpedig annak északkeleti oldalán, tehát a budai Várhegy felé. Ez a kapu a Citadella udvarára vezetett, honnan az észak-

nyugati laktanyarészbe csak egy csapóhídon keresztül lehetett bemenni. Ezt a hidat végszükség esetén láncon lehetett felvonni, hogy esetleg a laktanya udvaráról támadó lázadók oda semmi körülmények között be ne hatolhassanak.

A Citadella tehát ugyancsak jól volt megépítve és a Pest-Budai polgároknak dehogy is jutott volna eszébe bárminémű lázadás megkísérlése. Még a tájékát is elkerülték a Citadellának és az egész Gellérthegyre csak azok merészkedtek, akiknek ott szülőjük volt. Egyetlenegy napon azonban kivételesen mindig nagy volt a forgalom, de akkor is távol a Citadellától. Ez a nap volt húsvét hétfője, már ősidők óta a gellérthegyi búcsúnak napja. Színhelye a hegy délnyugati, Budaörs felé néző része, amerre egy kis nyitott, barokkos formájú kalvária is van építve. Ez a kis kalvária még most is megvan és központja a mindenfelől odaseregülő mutatványos bódéknak, cirkusznak, kör- és hajóhintáknak . . .

A gellérthegyi búcsúk sokadalma idők folyamán nemhogy csökkent volna, hanem inkább megnövekedett. Mert a Citadella és környéke mindjobban elveszítette félelmetes jellegét . . . 1867-ben kiegyezett a nemzet és az uralkodóház ; lázadásoktól már nem igen kellett tartani. De azért a bizalom Bécs részéről nem volt teljes soha. Nem akarták megszüntetni sem a budai Várhegy, sem a Citadella erődjellegét. Úgy a fővárosnak, mint a Közmunkák Tanácsának, de különösen a hírlapoknak sokat kellett küzdeniök, amíg végre mégis feladták a Várhegy erődjellegét és megindulhatott ott a városfejlesztés nagy munkája. A Citadellát azonban a hadvezetőség nem akarta a kezéből kiengedni. Pedig környékének szépítésére már sokat tett a főváros. Így 1872-ben elhatározta a hegy befásítását és utaknak építését. 300.000 facsemetét ültettek el és csatornával látták el a terület egy részét. A polgárság küzdelme mind hevesebb lett a Citadelláért. 1885-ben például ezt kérdezi egy ujságíró A gellérthegyi Bastille című vezércikkében: «Mit véd a Citadella? Semmit. Mit fenyeget? Mindent. Ideje figyelmeztetni a magyar kormányt is, hogy minden befolyásának latbavetésével eszközölje ki a hadügyi kormányzattól a Citadella lerombolását» . . .

1894-ben végre sor került a katonai laktanyák megváltásáról szóló törvénynek megalkotására. A katonaság ennek alapján átadta a régi laktanyákat 17,400.000 korona ellenszolgáltatásért, hogy újabbakat, modernebbeket létesítsen a meglévőknél. Így került sor végre 1897-ben a Citadella átadására is. Noha az 1894. évi XX. törvénycikkben benne van, hogy a főváros köteles a gellérthegyi erődöt lebontani, a főváros 1897-ben mégis megelégedett a

jelképi lebontással olyanformán, hogy a falak egy részén, pl. a kapu felett és az épület déli oldalán lehordatott egy csomó követ és némi átalakítást is végeztetett, de egyébként meghagyta az egész épületet. A laktanyául használt északnyugati épületrész földszintjébe kisebb alkalmazású városi embereket telepített lakóknak. Ezeknek külön bejárójuk van, nem messze a Citadella hatalmas kapujától. Bejárója felett jól látható betűkkel van kiírva, hogy idegeneknek tilos a bemenet. Ha valaki mégis bemérszkedik, a kapualjból kiérve, feje fölött ott láthatja a régi csapóhidat, amely ma már nem emelhető fel lánccal, de még mindig a laktanya emeletére vezet. Mi azonban csak a földszintre juthatunk be egy új kapualjon keresztül, melynek vastag fala (kb. 6—8 m) fogalmat ad a falvastagságok méreteiről. Itt ki van függesztve a lakók jegyzéke, éppen tizenketten vannak és közülök mindig akad valaki, aki tovább kísér a szűk, félköralakú udvarra. Az ablaknyílások felett az udvarra irányuló kövályukat látunk, amelyek nyilvánvalóan az esővizet vezetik a kövezett udvarra. Miért van ez? Hiszen egy heves zivatar nyomán annyi víz zúdulhat így be, amely nyilvánvalóan kiöntené a lakókat. Igen ám, de ez a vízmennyiség akármilyen mérhetetlen is, mind lefolyik az udvar víznyelőin a pincébe, mely nem más, mint egy hatalmas ciszterna. A dolomitból felépült Gellérthegynek ugyanis a múltban még kevésbé volt vize, mint jelenleg, amikor a vízvezetéki csövek elhosszúsítják a vizet messziről. Így segítettek tehát a vízhiányon. A ciszterna olyan nagy, hogy régebben — mikor még használták és vizét ellenőrizték — csónakon járták be. Szivattyús kút húzta fel a vizet, melyet azonban ivóvíznek csak szükség esetén használtak. Jellemző, hogy a Citadellába még ma sincs bevezetve a vízvezeték. Valószínűleg arra gondolnak, hogy úgymint hamarosan lebontják, minek a költségekért? De ezt éppen 42 éve gondolják és a Citadella még mindig ott áll, mint kísértete régi időknek és fenyegetésnek. Igaz, hogy most nem közös katonaság van benne. Az udvart és az emeleti részt ugyanis állandóan egy kis katonai őrcsapat tartja megszállva. Nem nagy utánjárással engedély is eszközölhető ki az udvar és emelet megtekintésére. Ilyenkor megláthatjuk az üres Citadellát . . . Az ágyúkat elvitték, de az emelésükre falbaépített hatalmas karikák és rögzítő vasállványok a falba építve ott maradtak, bizonyosságául még ma is annak, hogy helyükön olyan ágyúk voltak felállítva, melyek hivatása Pestnek vagy Budának esetleges összeütközése volt . . .

Hinni sem akarunk szemünknek, de így volt ez nem is olyan régen! És akármilyen festői is a Citadella-rom, kívánatos lenne,

hogy vagy valósítaná meg a főváros a nagy Széchenyi tervét: építtetne a falak felhasználásával egy Pantheont, vagy ahogy Széchenyi mondotta: Üdvleldét. Avagy létesítene ott egy szállodát, mely világhírű lenne a kilátásáért... A főváros már úgylis sokat tett a Gellérthegy megszépítéséért. Az állammal karöltve felállította ott Szent Gellért szobrát. A déli oldalon három gyönyörű játszóteret rendezett be a gyermekeknek, kiket még Hamupipőke szobra is gyönyörködtet Kallós Edétől. A társadalom támogatásával felépült a délkeleti oldalon a remek sziklakápolna, melyet kiegészít 1934 óta a pálosok pompás neo-román stílű kolostora. Szébb-nél-szebb kilátó-teraszok, sétányok ékesítik a Gellérthegyet, csak még a legteteje vár megújításra... És ha ez is meglesz, akkor a világ egyetlen városa sem dicsekedhetik olyan városcentrummal, mint amilyennel a mi fővárosunk: Nagy-Budapest.

TAVASZI KIÁLTÁS

*Ha halkan a földre az alkonyi szél
meghozza az estét, a napsugarak
a hegykoszorú ölelő karjába merülnek,
— oly puha-jó, olyan simító
az alkonyi szél suhogó hangjába vegyülten
elmenekülni az éjszaka vad, rút rémei arca elől...*

*Kinn a tavaszvágy kerge ütemben
hajtja előre a rügyfakadást,
és hullnak a szívbé, a téli ködökre
tavaszesti nóták...*

*Megfogom a szívem, tarka íveléssel
végigpörgetem az égen
— hej! —,
kié lesz a pálma, nap és hold vigyázza.
Hej, az enyém,
az enyém,
az enyém!
Sorra gurulnak az égen
a pirosan karikázó
szívgurigák...*